

Geoffrey Stephen Smith:

Valentinian Christianity. Texts and Translations

(OAKLAND, CALIFORNIA, UNIVERSITY OF CALIFORNIA PRESS, 2020)

Geoffrey Stephen Smith, a Texasi Egyetem Vallástudomány Tanszékének egyetemi adjunktusa a 2020 júliusában megjelent könyvében a keresztény egyház sorain belül szerveződött valentiniánus irányzat forrásszövegeit dolgozza fel.

Ahogy azt a publikáció címe is sejteti, a szerző egy szöveggyűjtemény elkészítését tűzte ki célul, amelyre a maga nemében hiánypótló vállalkozásként tekinthetünk, hiszen Smith-t megelőzően egyetlen kutató sem kísérelte meg egy kötetben összegyűjteni, (újra)fordítani, valamint lényegi információkat tartalmazó bevezetővel ellátni az irányzathoz sorolt összes görög és kopt nyelven fennmaradt *primér* forrásszöveget. A könyv legerősebb – és a további, témában folytatott kutatásokat leginkább segítő vonása –, hogy nemcsak az adott forrásról készített angol nyelvű fordítást tekinthetjük át, hanem annak köszönhetően, hogy a szerző a szemközti oldalakon a *primér* textust is közli, az eredeti verziókat is olvashatjuk. Smith továbbá könyvének végén egy rendkívül gondosan összeválogatott, a legfrissebb publikációkat is tartalmazó bibliográfiát közöl – ráadásul szövegek szerint csoportosítva az egyes szakirodalmi tételeket –, amellyel szintén jelentős segítséget nyújt a téma vagy az eredeti források iránt érdeklődőknek.

A szöveggyűjtemény négy nagy fejezetből tevődik össze. Az elsőben (*Introduction: Valentinus and the Valentinian Tradition*) a szerző röviden ismerteti Valentinusnak (i.sz. II. század), az iskola megalapítójának meglehetősen hézagosan ránk maradt életrajzát, majd áttér a valentiniánus hagyomány főbb tanításainak és annak bemutatására, hogy mely szövegeket sorolhatjuk s mi alapján a kora kereszténység eme irányzatához. Ami a bevezetőben hiányérzetet kelthet az olvasóban, az az, hogy bár valóban igen kevés forrás tár elénk adatokat Valentinus életéről,¹ Smith mégsem fektet kellő energiát az egyes patrisztikai beszámolókból és vitairatokból kinyerhető információk taglalására, ahogyan azt sem hangsúlyozza, hogy az ezekben foglalt részek gyakran egymásnak is ellentmondó megállapításokat tartalmaznak, amelyek

¹ Főként Szalamiszi Epiphánios: *Panarion*; Irenaeus: *Adversus Haereses*; Kyrosi Theodorétos: *Haereticum fabularum compendium*; Tertullianus: *Adversus Valentinianos* című írásait érdemes kiemelni.

komoly kronológiai problémákat is felvetnek. A szerző e nehézségeket figyelmen kívül hagyva megpróbál egy lineáris, jól követhető életrajzt felvázolni, ami azonban a rendelkezésre álló szövegek alapján korántsem ilyen egyszerű vállalkozás. Smith például egyáltalán nem tesz említést arról a *Panarion*ban (31: 7,1) olvasható részletről, miszerint Valentinus a római utazását megelőzően már hirdette tanait Egyiptomban, aminek következtében gondolatainak magvát több egyiptomi városban is elültette. Amennyiben ezt a beszámolót vesszük alapul, világossá válhat, hogy Valentinost miért nem nevezték ki római püspöknek, és miért szakított az akkoriban formálódó egyházzal, amely által jobban megérthetjük azt a Tertullianus által közölt leírást is (*Adv. Val. 4*), mely szerint találtak egy alkalmasabb jelöltet is a pozíció betöltésére.

Ami a kötetben közölt forrásszövegeket illeti, Smith főként Einar Thomassen, a Bergeni Egyetem vallástörténész professzorának és korunk egyik legnagyobb gnószticizmussal (és valentiniánus kereszténységgel) foglalkozó kutatójának 1993-ban megjelent tanulmánya (*Notes pour la délimitation d'un corpus valentinien à Nag Hammadi*) alapján állította össze saját listáját, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy nincs meggyőződve arról, hogy minden szöveg, amelyet Thomassen az irányzathoz sorol, valóban odatartozik-e. Éppen ezért a Smith által fordított szövegek gyűjteménye kevesebb tételt tartalmaz, amelyeket három kategóriába csoportosítva közöl: 1) az ókeresztény atyák (görögül írt) műveiben fennmaradt idézetek,² 2) a Nag Hammadiból 1945-ben előkerült kopt nyelven íródott *primér* forrásszövegek,³ 3) egyetlen, görög nyelven fennmaradt halotti felirat (*Flavia Sophie*). Ezek megegyeznek a könyv további három fő fejezetével. Filológiai szempontból érdekes fordítói megközelítés, hogy Smith egyik szövegben sem szerepeltet rövidített alakban szent neveket (*nomina sacra*), ami egyébként jellemző vonása minden korabeli keresztény kéziratnak. Ezt személyes preferenciából teszi, egyéb tudományos indokokat, szempontokat nem közöl.

További érdekessége az elemzett kötetnek, hogy Smith egyáltalán nem fogalmaz meg véleményt, s nem is reflektál arra az egyébként kardinális kérdésre, miszerint tekinthetünk-e a valentiniánus iskolára – valamint az ide sorolt forrásszövegekre – gnósztikusként. A szerző annak ellenére sem hozza elő ezt a problémát, hogy az általa összeállított bibliográfiában és lábjegyzeteiben is rendszeresen hivatkozik olyan művekre (mint például a már említett Einar Thomassen publikációira), amelyek egyértelműen amellet foglalnak állást, hogy adekvát keresztény gnósztikus irányzatként meghatározni a valentiniánus iskolát. Szintén nem szolgál válasszal arra a kérdésre sem, hogy melyek azok a karakterisztikus vonásai a vizsgált korpusznak, amelyek

² Valentiniánus töredék, Ptolemaios levele Flórához, Hérakleon Jánoshoz írt kommentárjának töredékei, *Excerpta ex Theodoto*, Névtelen kommentár a János evangélium prologusához, Névtelen levél, Névtelen kommentár Valentinus „Nyári aratás” című írásához.

³ Az Igazság evangéliuma, Reginoshoz írt levél, Értekezés a három természetről, A Fülöp szerinti evangélium, Valentiniánus töredék.

alapján egyértelműen és minden kétséget kizáróan ehhez az iskolához lehetne sorolni őket, pedig a könyv végén található indexben összegyűjti és a pontos szöveghelyek feltüntetésével együtt közli mindazokat a kulcsfogalmakat és témákat – mind görög, mind pedig kopt nyelven –, amelyek az általa vizsgált összes, valentiniánusként meghatározott szövegben visszatérő elemek. Bár egy szöveggyűjteménnyel van dolgunk, amelynek nem feltétlenül célja, hogy mélyrehatóan elemezzen az imént felsorolt példákhoz hasonló kutatási problémákat, mégis úgy vélem, néhány mondat erejéig érdemes lett volna kitérni ezekre a kérdésekre, hogy pontosan meghatározza, mivel foglalkozik a kötetben, és mire nem kíván a továbbiakban fókuszálni –, hiszen e szövegek elemi részét képezik a témában folytatott kutatásoknak.

Amivel kapcsolatban még kritikai észrevételt tehetünk, az az, hogy míg a görög források esetében Smith mindig megjelöli azt a szövegkiadást, amelyre saját fordításait alapozza, a kopt szövegek esetében már nem jár el ilyen körültekintően. Csupán feltételezhetjük egy, a *The Gnostic Library* – a Nag Hammadiból előkerült kopt kódexeket többkötetes kiadásban feldolgozó kétnyelvű szöveggyűjtemény – című munkára tett utalásból (7. oldal), hogy az szolgálhatott a szerző számára alapul saját átírata elkészítéséhez, annyi eltéréssel – ahogyan arra már korábban történt utalás –, hogy a *nomina sacra* esetében nem a rövidített alakokat szerepelteti.

Az egyes szövegek bevezetői lényegretörőek, információdúsak, s rendkívül jó áttekintést nyújtanak az adott forrásban foglaltakról, legyen szó akár kutatástörténetükről, akár tartalmukról. Ami Smith fordításait illeti, rendkívül pontos és alapos munkát végzett, éppen ezért jó összehasonlítási alapot nyújthat azok számára, akik arra vállalkoznak, hogy e szövegek közül akár idegen, akár magyar nyelven fordítást készítsenek. Smith fordítói munkájára jellemző, hogy a korábbi bekezdésben már említett *The Gnostic Library*-vel ellentétben sokkal áttekinthetőbben és logikai egységekre tagoltan olvashatjuk az adott forrásszöveget. Az 1996-ban Adamik Tamás főszerkesztésében megjelent *Csodás evangéliumokban szereplő valentiniánus iratokat (Az Igazság evangéliuma, A Fülöp szerinti evangélium)* például célszerű lenne e szövegkiadás tagolását felhasználva újrafordítani.

Smith szöveggyűjteményéről összegzésként tehát a következőket állapíthatjuk meg. Bár a bevezető fejezet megírása – ahogyan arra több példát is láthattunk – nagy némi kívánnivalót maga után, a publikáció lényegi része, vagyis a fordítás kifogástalan munkának tekinthető, amely a szerző magabiztos, mindkét nyelvben kiválóságot mutató nyelvtudásáról árulkodik. A Smith által összegyűjtött bibliográfia, valamint a könyv függelékéhez tartozó index pedig nagyszerű segédanyagot biztosít azok számára, akik további kutatásokat kívánnak folytatni a valentiniánus keresztény gnosztikus irányzattal kapcsolatban. Összességében tehát a kötet értékes és mindenképpen beszerzésre érdemes a vonatkozó szakirodalmat gyűjtő könyvtárak és a szakterület iránt érdeklődő kutatók számára.

Szűcs Bernadett